

„Vše, co se týká běžných životních funkcí, vyměšování, sexu nebo jídla bylo odnepaměti důležitým zdrojem humoru,“ shodují se Martin Šorm (vlevo) a Vojtěch Bažant.

Dějiny humoru: nedostatky těla bavily i v antice

Vtipné glosy, ironické narážky, úsměvné slovní hříčky. S tím vším se člověk setkává dennodenně. A bylo tomu tak vždycky. Humor k člověku patří od nepaměti. „Vždyť i celé křesťanství je založeno na komickém příběhu. Hlavní hrdina umře, ale pak všechny zaskočí tím, že se probere, a dokonce nás spasí,“ vysvětlují historici a odborníci na dějiny komiky **MARTIN ŠORM** a **VOJTĚCH BAŽANT**.

Vyprávěli si staří Římané vtipy?

Vojtěch Bažant: Nepochybně. Z antického Říma pocházejí i první sbírky krátkých anekdot, které se potom ve středověku a dalších obdobích dále četly a opisovaly. Problém je v tom, že dnes nám moc vtipné nepřipadají.

Martin Šorm: Není to ale tím, že by tehdy lidé měli divný smysl pro humor. To jenom my nerozumíme kontextu těch vtipů. Třeba antické satiry často reagují na konkrétní společenskou nebo politickou situaci. Jsou tedy zábavné jen pro toho, kdo zná dané reálie.

Šli dva a prostřední upadl. Zasmáli by se tenkrát lidé i něčemu takovému?

Martin Šorm: Rozhodně ano. Absurdní humor byl oblíbený i ve starověku. Stejně tak témata, která jsou vtipná dnes, byla zábavná v každém jiném dějinném období. Třeba když si někdo prdnu, smějí se tomu lidé v antice, ve středověku... A legrační nám to připadá i dnes. Vše, co se týká běžných životních funkcí, vyměšování, sexu nebo jídla bylo od nepaměti důležitým zdrojem humoru. Lidské tělo je samo o sobě komické, protože se často chová jinak, než si rozum představuje.

Vojtěch Bažant: My si tady teď třeba chytře povídáme, ale za chvíli to budeme muset přerušit, protože mně se bude chtít čurat. Na stejném principu, tedy na konfliktu nízkého a vysokého, je založena už antická komedie. Do ideálních struktur vstupuje něco, s čím se nedá nic dělat. A to budí smích.

Byl smích vždycky brán jako projev pobavení?

Martin Šorm: Ano. Ale jak v pozdní antice, tak ve středověku se bedlivě sledovalo, jaký má charakter. Některý byl považován za správný, jiný za urážlivý. Obecně však platil za výraz moci.

Vojtěch Bažant: Už v antice totiž vznikla jedna ze základních teorií komiky, a sice teorie nadřazenosti. Podle ní je smích výrazem převahy.

Martin Šorm: Humor byl tedy spojován s pýchou a agresivitou, a proto ho později různá náboženství často kritizovala a pokoušela se o jeho regulaci. Třeba v křesťanských klášterních řeholích z raného středověku se dočteme, že mniši by se neměli smát.

Křesťanství a humor obecně nejsou moc dohromady, ne?

Martin Šorm: To bych neřekl. Celé křesťanské učení je vlastně založeno

▲ TO SE NEOMRZÍ. „Když si někdo prdnu, smějí se tomu lidé v antice, ve středověku... A legrační nám to připadá i dnes,“ říká Martin Šorm.

na komickém příběhu. Podle řecké teorie divadla je to typická komedie. Jde o příběh s dobrým koncem, kdy hlavní hrdina umře, ale pak všechny zaskočí tím, že se probere, a dokonce nás spasí. Je však pravda, že smíchu v *Bibli* moc nenajdete. Ve *Starém zákoně* se občas autoritativně smál Hospodin nebo jiné postavy, když jim něco přišlo absurdní. Třeba když je jim několik set let a mají

otěhotnět. O tom, že by se smál Kristus, se ale v *Novém zákoně* nepíše. Předpokládá se však, že jestliže mohl být smutný, musel se někdy i smát.

Vojtěch Bažant: Komika spojená s Kristem a Pannou Marií byla v raném středověku spíše výjimečná. Častěji se projevovala u některých světců. Třeba když svatého Vavřince pekli na roštu, žertovně požádal své katy, aby ho obrátili ještě na druhý bok, protože na jedné straně už je propečený dost. Pomocí smíchu dával najevo svou nadřazenost nad světskou mocí, která se ho snažila ovládnout. Legrace se postupem času stala dokonce součástí středověkých liturgických obřadů.

Takže věřící se bavili i v kostele?

Vojtěch Bažant: Ano. Různé masopustní a pašijové hry založené na frivolní komice se odehrávaly přímo ve svato-stánku, byly součástí obřadu a hráli je sami klerici. V těchto hrách už býval legrační figurou i Kristus.

Martin Šorm: Pro středověk byla promíšenost komiky a vážnosti typická ▶

Martin Šorm (28) a Vojtěch Bažant (31)

Oba vystudovali historii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Působí jako doktorandi v Ústavu českých dějin FF UK a jako odborní pracovníci v Centru mediévistických studií při Filozofickém ústavu Akademie věd ČR. Martin Šorm se specializuje na středověkou literární fikci. Vojtěch Bažant se zabývá hlavně středověkou historiografií a cestopisy. Oba se věnují středověké komice, o níž nyní ve spolupráci s dalšími kolegy připravují knihu.

▲ **KOUZLO NEČEKANÉHO.** Dochované rukopisy vážných středověkých textů často doprovázejí směšné marginální ilustrace. Takové obrázky mohly šokovat nebo vyjádřit nějaký paradox.

▲ **NENÍ CHECHTOT JAKO CHECHTOT.** Muž podle středověkých teorií dokázal lépe regulovat svůj smích. Ten ženský svědčil o nestabilitě jeho těla.

ve všech žánrech. Směšné bylo to, kde vedle sebe stálo veselé s vážným. Na to později navázal romantismus. Krásné je to vidět ve výtvarném umění a architektuře. Když se třeba v devatenáctém století budovaly pseudogotické kostely, stavitelé neměli problém umístit do chóru sakrálních staveb obnažené zadnice opiček nebo směšné postavičky hrající si s míčem.

Zůstaňme ještě ve středověku. Smáli se tehdy obyčejní lidé stejným věcem jako šlechta?

Martin Šorm: My o obyčejných lidech víme jen to, co o nich napsaly gramotné elity. Nicméně venkovan byl typickou komickou literární postavou. Jelikož humor fungoval jako nejjednodušší zbraň, je jasné, že si ze sebe jednotlivé sociální skupiny navzájem tropily posměch. I v antice bylo ostatně běžné, že si lidé dělali legraci jak sami ze sebe, tak z těch druhých – z osob hovořících jiným jazykem, z lidí s odlišnou barvou pleti, s rozdílným vyznáním. Ve středověku se tak třeba křesťané neustále posmívali židům a muslimům, židé křesťanům a muslimům a tak dále.

Vojtěch Bažant: Lidé se bavili na úkor chudých, že neměli co jíst, a mohli tak brzy umřít. A stejně tak se smáli těm, kteří na tom byli lépe, že se nadbytkem zadusí. To se děje i dnes. Jinakost byla, je a bude směšná.

Co muži a ženy? Dělali si už v těch dobách legraci ze sebe navzájem?

Martin Šorm: Ano. Smích mužů byl ale vnímán jinak než ten ženský. Ve středověku nebyla žena brána jako protipól muže, ale jako nedokonalé lidství. Muž byl podle tehdejších teorií schopnější kontrolovat své chování, a měl tedy

také dokázat lépe regulovat svůj smích. Oproti tomu hlasitý ženský smích byl spojován s představou o nestabilitě jejího těla. Platil za něco nebezpečného, protože nebylo možné ho zastavit. Středověké romány většinou psali muži. Mužské postavy v nich často mají sílu, zodpovědnost za společnost, ale nevědí si rady právě s ženským smíchem.

Vojtěch Bažant: I když se v osmáctém a devatenáctém století začala obě pohlaví vnímat jako protichůdná, stereotypy o tom, že je potřeba ženský smích korigovat, protože jde o něco necudného, dlouho přetrvávají.

Zmínili jste, že zdroje humoru byly po staletí v podstatě stejné. Existuje přece jen něco, co bylo dříve bráno jako vrcholně zábavné, ale dnešního člověka by to nepobavilo ani náhodou?

Ukázky antických anekdot

- Muž se zeptal své ženy nymfomanky: „Co chceš dělat? Budeme jíst, nebo se milovat?“ Ona na to: „Cokoli chceš. Ale nemáme chleba.“
- Když Aristotelovi řekli, že ho lidé v jeho nepřítomnosti pomlouvají, prohlásil: „Mně je to jedno. Když u toho nejsem, můžou si mě klidně třeba i fackovat.“
- Plešatý člověk nadával Diogenovi. Filozof se k němu otočil a řekl: „Na tu urážku reagovat nebudu. Ale rád bych pogrataloval tvým vlasům, že se úspěšně osvobodily od tak zlé hlavy!“
- Otec přivedl syna k filozofu Aristippovi, aby ho vyučil vědám. Když ale otec uslyšel, kolik peněz filozof za vyučování žádá, vykřikl: „Tolik? Za to bych si mohl koupit osla!“ „Tak si ho kup,“ vyzval ho filozof. „budeš mít dva.“

Martin Šorm: Myslíte, že existuje něco jako dnešní člověk? Vždyť i vy se smějete něčemu jinému než já. Když jsme pořádali setkání odborníků na komiku, jeden kolega tam přečetl středověkou ukázkou, která popisovala brutální vraždění. Pozastavoval se nad tím, že je to podáno komicky, přitom to vůbec není vtipné. Ale polovina sálu se smála. Nebyl to tedy žádný důkaz toho, že by ve středověku měli jiný smysl pro humor. Jen zrovna jemu to nepřipadalo legrační.

Někak se to ale proměnit muselo. Vezměte si třeba grotesky – dříve se u nich diváci váleli smíchy, ale dnes je to nuda...

Martin Šorm: Groteska je spojena s počátky kinematografie. Byla to masová vizuální kultura, která neměla žádný precedens. Dnes ale máme spousty jiných vizuálních podnětů.

Vojtěch Bažant: Smějeme se virálním videím, jež jsou s groteskami v té masovosti srovnatelná. Také nevyžadují žádné přemýšlení. Pořád jsou to nehody, které se někomu dějí. Ten princip je stejný.

Co kreslené vtipy nebo karikatury? Kdy si je lidé oblíbili?

Martin Šorm: Třeba na antických řeckých amforách se občas objeví rytiny znetvořených postav s neproporčními orgány. Dnes se tomu smějeme, ale nevíme, jestli to jejich autor mínil jako vtip. Stejně tak se mnoho středověkých textů dochovalo v rukopisech doprovázených marginálními ilustracemi. A ty jsou často nesmírně směšné.

Vojtěch Bažant: Pracují s postavami zvířátek, jež mají třeba obrácené role. Zající honí loveckého psa, šneci spolu zápasí...

Martin Šorm: Typickým zesměšňovaným zvířátkem byl oslík. Na jeho hřbetě

▲ **TAJEMSTVÍ CIMRMANA.** Humor Divadla Jára Cimrmana Čechy baví hlavně proto, že pracuje s konkrétními tuzemskými reáliemi.

se zobrazovali intelektuálové, což mělo poukazovat na to, že jsou hloupi. Takové kresby běžně doprovázely biblické texty, romány, vážná filozofická pojednání. Podobný obrázek v těchto textech mohl šokovat nebo vyjádřit nějaký paradox. A to je vlastně princip vtipu.

Vojtěch Bažant: Ve vážných spisech tak může člověk narazit na strašně sprosté fekální kresby a nechápe, co tam něco takového dělá. Ale jak už jsme říkali, ve středověku se vážné od směšného tolik neoddělovalo.

Jak se vlastně formuje smysl pro humor? A proč má každý národ trochu jiný?

Martin Šorm: Humor jako příznak národní kultury je především konstrukt. Tyto nacionální stereotypy vznikly proto, že se lidé chtějí smát tomu, o čem mají pocit, že se tomu smáli i jejich předkové. Chceme podvědomě držet linii našeho

společnosti a neustále se v těch předstávách o existenci národního humoru upevňujeme. Autoři píší takové vtipy, o nichž se domnívají, že lidi pobaví, protože něčemu takovému se občané té země smáli vždycky. Je to začarovaný kruh.

Vojtěch Bažant: V Česku se proto bude pořád dokola mluvit o tom, že náš humor je ten Švejkův. Přitom švejkování je jen jedna z interpretací Haškova románu, která převládla. Neustále se tvrdilo, že to je ta podstata češství, až jsme tomu uvěřili. Čeští autoři přitom ve své tvorbě používali i spoustu jiných druhů humoru.

Martin Šorm: Postava Švejka má navíc mnoho předobrazů – třeba i ve středověké francouzské literatuře. Stejně chování tedy bylo směšné rovněž v jiných jazykových kulturách. Zkrátka celé je to spíše otázka identifikace, než že by se od nějaké národní podstaty odvíjel smysl pro vtip tamějších lidí.

▲ **ŠVEJK COBY IKONA.** „Neustále se tvrdilo, že švejkování je podstata češství, až jsme tomu uvěřili. Čeští autoři přitom ve své tvorbě používali i spoustu jiných druhů humoru,“ říká Vojtěch Bažant.

Ale třeba Cimrman opravdu baví hlavně Čechy, ne?

Martin Šorm: Jistě, protože pracuje s konkrétními reáliemi, které my známe nejlépe. Principy, na kterých stojí vtipy v Divadle Jára Cimrmana, ale rozhodně typicky české nejsou – je tam ironie, absurdní a groteskní humor, slovní hříčky... A to jsou univerzální kategorie, jež se líbí lidem na celém světě.

Prozradíte mi váš nejoblíbenější vtip?

Martin Šorm: V poslední době se bavíme vtipem o pánovi, který jde ráno k zubaři, ale zjistí, že má mezi zuby chlup.

Vojtěch Bažant: A vtipné je to, že ani jeden z nás ho neumí správně říct...

Martin Šorm: ... různě si skáče do řeči, abychom to zachránili...

Vojtěch Bažant: ... a nakonec se smějeme jen my dva. Radka Římanová ■

Foto: Radek Chlá, Profimedia, Pressdata, archiv

**PREMIUM
BUSINESS
CLASS**

**Lette v červenci
z Prahy do Číny a zpět
již od 47 090 Kč***

*cena včetně všech tax a poplatků